

A cenzúráról – cenzúrázatlanul

François Cadilhon – Philippe Chassaing –
Éric Suire (dir.): *Censure et autorités
publiques. De l'époque moderne à nos
jours*. P. I. E. Peter Lang, Bruxelles, 2015.
360 oldal

A szólásszabadság és cenzúra kényes kérdéskörének magyarországi aktualitását mi sem bizonyítja jobban, mint az a botrány, amit egy valóságshow köztéri plakátjai váltottak ki a napokban.¹ Az eset jól illeszkedik abba a gondolatmenetbe, amely a tavaly Brüsszelben megjelent tanulmánykötet egyik fő medrét képezi: hol húzódik a határ „elfogadható és nem elfogadható” között a mindenkori társadalmakban? Hogyan változnak az úgynevezett „morális téren” belüli határvonalak – a kollektív érzékenység, toleranciaküszöb, tárgyalási feltételek a közhatalmi szervek (állam, egyház, lobbicsoportok...) és a közvélemény között? Bár a téma újfajta megközelítésben került górcső alá mintegy tíz éve, gyarapítva ezzel a francia szakirodalmat,² a jelen kötet szerzői egy mind időben, mind térben szélesebb kontextusba kívánják helyezni a borítón is kísértéként ijesztgető Madame Anastasie, a cenzúra szimbolikus személyének mibenlétét: a huszonhárom tanulmány különböző – egyértelműen változatos – nézőpontból mutatja be a cenzúra felfogásmodelljeit, alkalmazásának formáit, tárgyát, politikai játszmáit a 16. századtól egészen napjainkig.

A nemzetközi aspektust és kronologikus sorrendet követő tematikus felépítésű mun-

ka első fejezetében a cenzúra és a hetedik művészeti ág kapcsolatáról olvashatunk.

Jacques Portes az Egyesült Államok 1920-as éveiben megjelenő mozi mint új művészeti ág s egyben társadalom- és véleményformáló erőként számon tartott eszköz harcát mutatja be egy nemzeti, filmekre vonatkozó cenzúratörvény kialakítására irányuló törekvésekkel szemben. A kezdetektől fogva bizalmatlan fogadtatásban részesülő hollywoodi filmipar az öncenzúra útján igyekezett kitaposni ösvényét, melynek a híres *Hays Office* (1921) lett a megvalósítója. Az amerikai öncenzúra (amelyet az 1930-ban közreadott Hays-Kódex testesít meg), javaslatokból áll, nem konkrét tiltólista; éppen ezért, bár minden stúdióknak elvileg tiszteletben kellett tartania, nem létezett konkrét szankció azok számára, akik megszegték. Portes azonban rávilágít, hogy ez az egyetlen módszer, amely lehetővé tette, hogy a *Hays Office* elhárítson minden vitát, amely egy más cenzúraforma megteremtésére irányulna, ebben rejlik eredetisége.

Ugyanennek az általánosságban filmelenes érának az egyik sajátosságát emeli ki tanulmányában Sébastien Roffat: Walt Disney példáját elemzi, aki „idilli alternatívát” tudott nyújtani rajzfilmjeivel a hollywoodi filmipar emberekre – különösen bevándorlókra és gyerekekre – gyakorolt „rossz hatásával” szemben. Roffat abban látja Disney sikerének titkát, hogy az aggodalom légkörének közepette, amelyet a Hays-Kódex visszássága és a gazdasági válság váltott ki az amerikai mindennapokban, ki tudta fejezni termékeivel (különösen az 1934-es *Három Kismalac* című „művészi, mert erkölcsös” rajzfilmével) a szándékát: részt vállal a gyermekek felemelését célzó programban. Nem meglepő tehát, hogy ritka a Disney felé irányuló cenzúra ebben az időszakban – összegzi Roffat.

¹ <http://24.hu/belfold/2016/05/01/eltavolittatnak-az-adam-keresi-evat-plakatjait/> (2016. május 2.) A tárgyalt tanulmánykötet bevezetőjében Philippe Chassaing aktuális francia cenzúrabotrányokra is hivatkozik.

² Lásd: Bourdelais, P. – Fassin, D. (dir.): *Les constructions de l'intolérable. Études d'anthropologie et d'histoire sur les frontières de l'espace moral*. Paris, 2005.

A mozi világának témakörét lezáró követhető írás középpontjában Diderot *Apáca* áll. Michel Figeac elénk tárja azt a háromfázisú cenzúrafolyamatot, ami végigkísérte a regényt 1796-os megjelenése, illetve az 1966-ban, majd 2013-ban megjelent két filmadaptációja kapcsán. A szerző úgy látja, nem véletlenül jelent meg tizenkét évvel Diderot halála után a regény: a mű ugyanis olyan témákat boncolgat, mint például a primogenitúra, a vallásos manipuláció, szadizmus, illetve képmutatás (lásd Madame *** lesbikus hajlama) – a kor számára túl kényes utalásokról, ha nem is teljes realitásokról van szó. Figeac ezután részletes képet ad az első *Apáca*-filmmel kapcsolatos cenzurabotrány három lépéséről, mely a gaullista V. Köztársaság „egyik leghíresebb ügye lett”, s melynek legjellegzetesebb vonása az, hogy mivel társadalmi és intellektuális kérdés kerekedett belőle, kontra-reaktívává vált: még inkább felkeltette a nézők kíváncsiságát, sikert generált: 1967-ben feloldották a betiltást. Ráadásul, ahogyan azt a tanulmány írója alátámasztja, a filmet „diszkréció” és „letisztultság” jellemzi, nem provokatívabb, mint maga a regény. Végül a legújabb, 2013-as *Apáca* filmfeldolgozásának viszonylag csendes fogadtatásáról olvashatunk, mely alkotás „már nem valláskritika, hanem inkább óda a szabadsághoz” (67. old.), végső soron egy mindenki számára fogyasztható verzió, ahol Suzanne egy lázadó és győztessé váló nőt jelképez. Figeac befejezésképpen rövid áttekintést ad a film sajtóvisszhangjáról, amely egyértelművé teszi, hogy a mű kritikái már nem cenzúrához folyamodnak, mint az 1966-os film esetében, hanem a média eszközeihez.

A második nagyobb témakört a cenzúra politikai és nemzetközi tétjének vizsgálata képezi.

Daniel Syrový írásában a Bécsben és Lombardia-Velencében 1815 és 1866 között működő cenzúra rendszerének bemutatására, legalábbis az azzal kapcsolatos benyomások ismertetésére vállalkozik. Az osztrák könyvcenzúra 18. század végétől a 19. szá-

zad közepéig terjedő történetének rövid felvázolása után – mely főként az előzetes cenzúrából és a külföldi könyvek alapos átvizsgálásából tevődött össze – Syrový „teoretikai kitekintést” és néhány „gyakorlati problémát” oszt meg az olvasóval az osztrák cenzúra olasz területen való alkalmazásának vonatkozásában. Bár a Habsburg cenzúra központja Bécsben volt, Milánó és Velence saját – igaz, nem teljes jogkört gyakorló – cenzúrahivatallal rendelkezett. A szerző kutatásai szerint az osztrákok sok esetben „hanyagok”, illetve „túl engedékenyek” találták a helyi cenzorok tevékenységét, s egy konkrét példa rávilágít arra a rafinált/kifinomult módszerre, amellyel az olasz hivatalnokok kijátszották a Habsburg cenzúramódszereket. Syrový további vizsgálódásokat tűz ki célul, amelyek segítenek megérteni ezt a „társadalom-és irodalomtörténet szempontjából egyaránt fontos témát”. (84. old.)

A következő tanulmány az öncenzúra egy 20. századi különleges formáját hivatott bemutatni. Annie Stora-Lamarre elemzésének kiindulópontja az a rendőrségi kérdőívekre adott választipológia, amelyet a Közép- és Kelet-Európából Franciaországba érkező zsidó (askenáz) emberek adtak a honosítási eljárás során 1884 és 1930 között. A szerző szerint a múlt kitörlését és a reménybeli francia állampolgár asszimilációs törekvéseit jelzik az olyan típusú válaszok, amelyek igyekeznek megfelelni az előírt szabályoknak. (Arra a kérdésre például, hogy helyesen beszél-e Ön franciául, azt válaszolja, hogy tökéletesen, de az izraelita hangzású vezetéknevek megváltoztatása sem ritka.) Stora-Lamarre kiemeli, hogy a szóban forgó személyek új identitásmodell alakítanak ki, melynek lényege „az állampolgárság elsőbbsége minden származásbeli és vallási hovatartozás előtt”. (98. old.) Ez az asszimilációs kísérlet azonban, a történelem véskorszakát ismerve, kudarcra ért véget – zárja sorait a szerző.

Az eredetiség aspektusa játssza a főszerepet Laurent Martin az „Írók Nemzetközi

Parlamentjét” (PIE) bemutató munkájában. Először is a szervezet kialakulásának körülményeit tárja elénk a szerző. Az 1993-tól 2004-ig fennálló civil szervezet olyan neves irodalmi és közéleti személyiségek közreműködésével jött létre, mint Christian Salmon, Jacques Derrida vagy Pierre Bourdieu. A döntés (szomorú) apropója a radikális iszlám áldozatává vált Tahar Djaout író meggyilkolása volt. Martin széles skáláját sorolja azoknak a sokszor vitás kérdéseknek, amelyek a PIE megalakulása révén felvetődtek: Miért éppen írók? Mi is pontosan az író vagy a cenzúra? Meddig terjedhet a szervezet hatásköre? Hogyan kell elképzelni a finanszírozást? Hogyan lehet több a PIE, mint a „hely, ahol beszélhetünk”? – egy testület, amely valóban cselekvőképes? Ez utóbbira kapunk választ a tanulmány második részében, amely az úgynevezett „menedékvárosok” létrehozásáról és működési elvéről tudósít. A Derrida által „vendégszeretet politikának” titulált gesztus egy nyitott Európa szimbólumát festi le: az üldözött és menedéket kapott író végső soron „a bevándorlók szövívője”. A PIE az anyagi terhek növekedésének, az intézményesülés hiányának, valamint az írók kimerültségének folytán 2004-ben feloszlott, mint ahogyan a csupán három számot megélt *Autodafé* (Könyvvetés) folyóirat is, amely több nyelven jelent meg. Martin végül hangsúlyozza, hogy az emberi jogok területén vívott küzdelemben két szempontból is eredeti a PIE szerepe: az alkotás, a képzelet szabadságát volt hivatott védeni, illetve konkrét szolidaritást mutatni a fenyegetett – különösen Algériában élő – írók irányában a menedékvárosok formájában, melynek rendszere ma is létezik, más néven.

„Az állami cenzúra szerinti történelemírás- és olvasás a kommunista Lengyelországban” címmel olvashatjuk Jakub Basista írását, amely tabutémát feszeget: a szovjet cenzúrárt körülengő rejtélyes atmoszféra tényének megállapítását. Mindenki tudja, hogy létezett, ám a hivatal struktúrájának, működésének újrarajzolása nehéz feladat a

rengeteg megsemmisült (vagy inkább megsemmisített), illetve sokszor csak telefonon keresztül kommunikált „dokumentum” hiányában. A cikk írója először is egy a témában úttörő 1988-as munkára hivatkozik, mely már akkor leszögezte, hogy a cenzúrázás nagy része a szerkesztőségekre („hűség-írókra és párttagokra”) hárult, akiknek „pozitív üzenetet kellett közvetíteniük az őket körülvevő valóságról” (117. old.), valamint azt is hangsúlyozta, hogy kevés a hozzáférhető forrás. Basista ezek után a cenzúra intézményi keretrendszerét teszi vizsgálódásai tárgyává. Eszerint 1946-tól egészen 1989-ig a preventív cenzúra volt az uralkodó; a „szovjet paradigmák” erősítése volt a feladat, különösen az oktatás területén. Erre idéz példát a szerző egy „underground brossúra” képében (*Review from Moscow*), mely arról tanúskodik, hogy minden lengyel történelemkönyvet Moszkvába küldtek át-nézés céljából, s a megfelelő megjegyzésekkel ellátva küldték vissza azokat. A történelmi öntudat átformálásának egyéb módszerei is léteztek, s ezek bemutatásával fejezi be elemzését Basista: azoknak a konferenciáknak az elemzésével, amelyek az 1950-es évek elején az „új, progresszív, marxista” történelmi gondolkodásmódot sürgették. (126. old.)

Érdekesítő és újszerű megközelítés kibontakozását olvashatjuk Roberto Colozza tanulmányában, amely egy szociokritikai kutatás módszertani elveit mutatja be, melynek korpuszát a háború utáni francia és olasz baloldal – kommunista, szocialista, új baloldal – pártjai képezik. A szerző tipológiájának alapja három tengely mentén helyezkedik el: egyrészt Bourdieu cenzúra-fogalma (cenzúra mint szimbolikus hatalom), másrészt Julien Freund konfliktus-definíciója (amikor egy normát ütköztetünk egy szabállyal), valamint Norbert Elias és John L. Scotson által felállított két kategória: *established* (hagyományörzők) – *outsiders* (számkivetettek). Colozza megőrzi az előbbi szó használatát (*établis* mint az ortodox norma védelmezői), ám az utóbbi kife-

jezést lecseréli az *errant* (tévelygő, kóborló, utazó) terminusra. A szó ugyanis többértelmű: a latin *errare* (tévedni) és *iterare* (utazni) igékből jött létre. A két csoport tagjai mind önmagukat, mind egymást ezen fogalmak alapján definiálják. (Míg az etablisták a megfelelő norma védelmezői az errálók tévedéseivel szemben, addig ez utóbbiak felfedezőkné, újítóknak tartják magukat, szemben a mozgásra képtelen, *status quot* képviselő társaikkal.) A szerző ezek után az *errants*-csoportnak szentel különös figyelmet, taglalva annak szemantikai sajátosságait, valamint a nyugati képzeletben élő két kép (a *bolyongó zsidó* és a *kóborlovag*) jellemzőit. Kitér arra is, mi a különbség ez előbbi felfogások és a fogalom modern használata között. Végül két példával szemlélteti a tipológia alkalmazását (Gilles Martinet és Leilo Basso).

A tanulmánykötet következő – harmadik – nagy fejezete a cenzúrát egy az előzőtől eltérő, értelemben vett kényes szemszögből igyekszik megközelíteni: a vallási kérdések, különösen a blaszfémia problematikáján keresztül.

David Nash a 16. és 20. század között Angliában és a Nyugaton lezajló szekularizáció összefüggésében vizsgálja a blaszfémia kérdését. Beszél ez utóbbi passzív, illetve aktív formájáról, valamint leszögezi, hogy a szekularizáció „vitathatatlanul biztosítja a lehetőséget, hogy másképp gondolkodjunk arról, ami szent”. Igaz, Nash szerint ezeknek a lehetőségeknek a határai az erkölcsi szttenderdek változásainak megfelelően alakulnak.

A következő tanulmány egy vallási csoporttal szembeni cenzurahadjáratot tár elénk: a „jezsuitizmus betiltását” a 18. századi Bordeaux-ban. Éric Suire felvázolja azokat a tényezőket, amelyek az 1762-ben induló „ideológiai cenzúra” három lépését jellemezték: a jezsuita írárok „ártalmassága alapján” összeállított (három) tiltólista (amelynek alapja a Guyenne-i parlament végzése), a jezsuitaellenes tradíció jelenléte Bordeaux-ban, valamint minden olyan to-

rekvés leghevesebb cenzúrája, mely a Jézus-társaság védelmére kelt. (Louis-Jacques d’Audibert de Lissan érsek királyhoz intézett levelét például tüzre vetette a Guyenne-i parlament.) A szerző szerint az ügy egyedi példáját mutatja annak a változásnak, amely egyfajta „francia laicitás-felfogást” tükröz: a hatalom nem csupán arra formál igényt, hogy az egyházi rendet ellenőrizze, hanem a „teológiai vitákat” is felügyelet alá kívánja vonni.

A felvilágosodás korabeli Bordeaux Franciaország egyik legjelentősebb szabadkőműves központja is volt – tudhatjuk meg Lauriane Cros írásából, amely készülő dissertációjára része. Thomas Lumière – ügyvéd s egyben elkötelezett szabadkőműves, aki végül halállal lakol „forradalomellenes” nézeteiért – könyvtárának elmélyült statisztikai tanulmányozásával (egy adott korszakon belül vásárolt könyvek száma a kiadás ideje, illetve helye alapján) Cros rávilágít arra, hogy a „kozmpolita” értelmiségi hogyan próbálta kijátszani mind a pápai, mind az állami cenzúrát. Lumière külföldi (főleg angol és holland) kiadásokat szerzett be – általában „tiltott kerülőutakon” keresztül (könyvkereskedők, árusok, rőfösök).

Rosanna Rion az egyház kulturális-polgári jogok területén betöltött (ezúttal pozitív) szerepét veszi górcső alá Franco 1936 és 1975 közötti diktatúrájának kontextusában. A szerző a nyelv mint szellemi örökség problematikájának ábrázolása után bemutatja, milyen erőfeszítéseket tett a katalán egyház a nevezett nyelv megőrzése érdekében a „társadalmi és nyelvi cenzúra” közepe. Míg az egyház egy része csupán a francoi diktatúra bábjaként funkcionált, addig a másik elkötelezett volt a „katalán kultúra túlélése” iránt, s egyfajta megtúrt belső ellenzékként hatásosabb tudott lenni, mint egy kívülről érkező ellenállás – összegzi gondolatmenetét Rion.

A katolikus egyház vallásszabadsággal kapcsolatos modernkori koncepcióváltását boncolja Philippe Roy-Lysencourt. Először a hagyományos dogmáról (az állam és egy-

ház összefonódása, sőt, inkább alá-fölérendeltségi viszonya, a kereszténység exkluzivitása) olvashatunk részletesebben; arról, hogyan ítélte el a pápaság minden ezzel ellenkező „liberális” véleményt, hogyan jelentett egyfajta cenzúrát ez a vallásszabadság-értelmezés. Ezután a II. Vatikáni Zsinat döntése alapján végbevitt gyökeres szemléletváltásról kapunk képet: a vallásszabadság ezen túl a „hamis vallások” híveire is kiterjed („az emberi személynek joga van a vallásszabadsághoz”), sőt ugyanolyan jogok illetik meg, mint „az igaz vallás” képviselőit, valamint az állam nem privilegizálhat egy vallást sem, ahogyan nem nyomhatja el a „hamis vallásokat”. A tanulmány írója végül ez előbbi doktrína következményeiről informál minket: a katolikus vallású államok társadalmi rendje ezzel elveszítette hagyományos alapját, a hivatalosan katolikus államok pedig megszűntek. A II. Vatikáni Zsinat valóságos „teológiai forradalmat” hajtott végre az állam és az egyház relációjában és vallásszabadság-felfogásában: Róma azokat a liberális elveket tette magáévá, melyeket évszázadokon keresztül elítélt.

Nagy-Britannia utolsó, 1976–1977 között zajló blaszfémia-perének komplex körülményeit írja le Philippe Chassaing a fejezetet záró tanulmányában. Ez az összetettség véleménye szerint abban áll, hogy bár az 1960-as évektől kezdve egy egyre „engedékenyebbé” váló angol társadalomkép bontakozik ki, a homoszexuális *Gay News* újság elleni panasztevő nem egy közhatalmi szerv, hanem egy magánszemély volt: Mary Whitehouse, az „Olvasók, Nézők és Hallgatók Nemzeti Egyesületének” alapítója, a „csendes többség” képviselője, már ami a médiában megjelenő közérkölcset illeti. A *corpus delicti* (James Kirkup verse), majd a per lefolyását megelőző tényezők bemutatása után a szerző részletes képet ad magáról a tárgyalásról s annak kimeneteléről. Újra a kontraproduktivitás jelenségébe ütközünk, hiszen Whitehouse jogi szempontból „fényes győzelme” ellenére vereséget szenvedett: Az 1000 font bírságra ítélte

Gay News olyan támogatókat tudhatott maga mögött, mint politikai pártok, értelmiségiek, sőt, maga Canterbury érseke (!). A blaszfémia mint bűncselekmény számos jogi vita tárgyát képezte, ám 2008-ban a Brown-kormány végleg az eltörlése mellett döntött – derül ki a tanulmány konklúziójából.

A kötet negyedik fejezete – követve a vallás és erkölcs kérdéskörének vizsgálatát – kifejezetten ez utóbbi aspektusból vizsgálja a cenzúra kérdéskörét: azokat az erkölcs védelmében tett hatalmi reakciókat mutatja be, amelyeket erkölcstelennek/obszcénnek titulált művészi alkotások váltottak ki a modern korban.

Kovács Ilona, aki a Sade márki műveivel szemben több évszázadon keresztül alkalmazott cenzúra jellegzetességeit elemzi írásában, először rövid történeti áttekintést ad az irodalmi cenzúra mint jelenség hivatkozási alapjairól (mindig a vallás és közérkölc nevében lép fel). A másképp gondolkodó” (239. old.), életének 27 évét börtönben töltő filozófus alakjának felvázolása után az általa gyakorolt öncenzúra kifejtése kerül a középpontba: a kéziratokban eszközölt javítások és átírások mind Sade esztétikai gondosságáról tanúskodnak, s arról, hogyan próbál az író ezáltal távolságot tartani saját maga és írása között. Sade műveinek francia (szinte kezdetektől fogva botrányokkal kísért) fogadtatásáról olvashatunk ezután, majd azokról a nehézségekről, amelyek az író irodalmi és filozófiai alkotásának vizsgálatánál merülnek fel: Sade márki szövegeinek azonosításáról, a szövegek műfaj- és stílusbeli változatosságáról, valamint a filozófus/író irodalom peremére való száműzetéséről. Az ezen belül megfigyelhető, fordításokkal kapcsolatos problematika bemutatása alkotja a tanulmány utolsó részének fő gondolatmenetét: Sade magyarországi recepciótörténetét. Az író munkássága egészen 1989-ig (ami egyben a hivatalos cenzúra megszűnésének évét is jelentette) tabu tárgyát képezte Magyarországon, csupán legendák és mítoszok alapján alkotott ké-

pet a nagyközönség Sade-ról. A fordítók, mint e tanulmány írója is, emellett tulajdonképpen adaptációkat alkottak, a libertinus szókinccs és a Sade-i filozófia alapfogalmainak hiányában. Éppen azért a Sade-i életmű jelentőségének megítélésére még legalább fél évszázadot kell várunk – összegzi tanulmányát a szerző.

A szexualitás, a meztelen test ábrázolásának harmadik köztársaságbeli (1870–1914) szigorú cenzúráját tárgyalja Lise Mann. A „szeméremtséttel” (fizikai tett) és a „közerkölcs megsértésével” (reklámolás, terjesztés) kapcsolatos vétségek dokumentációjának alapos szemügyre vétele után a szerző rámutat arra, hogy a kortársak szemében a nuditás egyet jelentett a nemi étellel. Az állam célja a fentebb idézett két bűncselekmény-kategória létrehozásával nem volt más, mint „erős társadalmi kontroll” gyakorlása a lakosság (különösen a nők, gyermekek, munkások) „jó erkölcsének megőrzése” nevében.

Maradva a moralitás és a társadalmi kontroll kapcsolatának témájánál, a következő tanulmány a gyermekekkel szemben elkövetett szexuális bűncselekmények 19–20. századi kezelési módjában tetten érhető változást tárja elénk. Először annak a morális cenzúrának a mibenlétéről olvashatunk, melyet az eddig is tabunak számító téma 1832-es törvénybeli leleplezése váltott ki, s amely egészen az 1970-es évekig tartott. (A jogi eljárások például sokkal inkább eufemizmusról, illetve a bűntett erkölcsi dimenzióba helyezéséről mint az áldozat szenvedéseinek figyelembevételéről tanúskodnak.) Anne-Claude Ambroise-Rendu írásának második felében arra derül fény, hogyan váltja fel a morális cenzúrát egy másik, a média által sürgetett ellenőrzési és önellenőrzési forma, amelynek használata legalább annyi kérdést vet fel, mint elődjéé.

Philippe Bourmaud tanulmányának középpontjában a cenzúra és a nemzetközi döntések között fennálló bonyolult kapcsolatrendszer áll; az az „obszcén kiadványok” elleni nemzetközi konferencia, mely 1923-

ban került megrendezésre Genfben a Népszövetség keretén belül. A politikai „aréna” (szakértők) és „fórum” (közvélemény) formáját kombináló esemény körülményeinek ábrázolásával Bourmand bemutatja egyrészt azt a kényelmetlenséget, amelyet egy zárt, titkos diplomáciából nyílt diplomáciába való átmenet okozott a résztvevőknek, másrészt rávilágít a francia fél (az „erotikus és pornográf kiadványok fő központjaként” számon tartott ország!) szuverenitással kapcsolatos aggodalmaira: mennyiben hozhat irányadó döntést egy nemzetközi szervezet a cenzúra és a közerkölcs terén?

A cenzúra és moralitás témakörét taglaló fejezet utolsó írása – az előző tartalmi egységhez hasonlóan – „esettanulmány”: Mike Diana képregény rajzoló 1994-ben Floridában lezajlott perének elemzése. Jean-Paul Gabilliet abban látja az ügy sajátosságát, hogy ez az első alkalom, amikor egy művészt (nem kiadót vagy terjesztőt) ítélnék vétkesnek „obszcén tartalom kiadása és reklámozása” miatt „az első alkotmánykiegészítés” országában (USA).

„A könyv és az írott sajtó cenzúrájára” evez át a tanulmánykötet utolsó – ötödik – fejezete.

Az utcán terjesztett irodalom (*littérature de colportage*) és a cenzúra viszonyát mutatja be Vámos Éva a 18. századi Magyarország kontextusában. A munkának köszönhetően képet kaphatunk a kalendáriumok és szórólapok műfajbeli (hírek, énekek, képek, krónikák) és tematikai gazdagságáról (politika, hétköznapi élet, történelem, irodalom), illetve azokról a kifinomult módszerekről, amelyek által a „műfajnak” sikerült kijátszania a birodalmi cenzúrát (a cenzor pecsétje után kivitelezett változtatások, képzeletbeli városnevek a nyomtatás helyét illetően). A szerző ezenkívül szól arról is, hogy kik alkották az ilyen módon terjesztett alkotások célcsoportjait: mind a nemesség, mind a köznép.

A harmadik köztársaság 1877. május 16-i válságának részleteibe nyerhetünk bepillantást Thierry Truel munkájában. Az elem-

zés középpontjában az a „küldetés” áll, amelyet a monarchista Mac-Mahon köztársasági elnök bízott 1877-ben – immár másodjára – kinevezett belügyminiszterére, Oscar Bardi de Fourtou-ra: „megakadályozni a köztársaságiakat abban, hogy megnyerjék a közvélemény kegyéért vívott csatát, azért, hogy teljes és végleges győzelmet tudjanak aratni a köztársasági Gambetta hívei felett”. (316. old.) Ennek módszere pedig Truel szerint nem más, mint a sajtó- és irodalomcenzúra legkülönbébb formáinak szigorú alkalmazása.

A francia sajtó az 1881. július 29-én hozott törvénnyel „szabadult fel az állami ellenőrzés alól”. (331. old.) Ez valóban azt jelenti, hogy ezen túl „mindent elmondunk”? – teszi fel a provokatív kérdést írásában Dominique Pinsolle, reflektálva a *Le Matin* című napilap szlogenjére. A szerző bemutatja a cenzúra és a szerkesztői irányelv közötti különbséget (az előbbi tulajdonképpen azt a gyakorlatot jelenti, amikor egy bizonyos téma illeszkedne az újság profiljába, ennek ellenére a tulajdonos tiltja a megjelentetését), s e gondolatmenet mentén rámutat arra, hogy a *Le Matin* esetében többről volt szó, mint pusztán arculatmegőrzés. Az önmagát „amerikai típusúnak” (azaz politikailag semlegesnek) feltüntető napilap vezetői (Alfred Edwards, majd Maurice Bunau-Varilla) a legfrissebb információk megszerzésének érdekében nem távolodtak el a mindenkori hatalomtól, mely tény azonban öncenzúrához, s bizonyos esetekben (fize-

tett!) cenzúrához folyamodást követelt a szerkesztőktől, igaz, a lehető legdiszkrétebb módon kivitelezve.

A fejezet – s egyben a kötet – záróakordját Boutaina Bensalem tanulmánya adja, melyben az író a marokkói szabad sajtó és az ország állami apparátusának (*Makhzen*) problematikus kapcsolatát veszi szemügyre. A sajtó 1995 és 2005 között társadalomban betöltött szerepének, majd politikai ellenzékké válásának bemutatása után a marokkói közvélemény, illetve az állam beavatkozásainak különféle módjairól kaphatunk képet. Bensalem végül arra a következtetésre jut, hogy a marokkói sajtó „túl vakmerő” hangneme, valamint a „kormánypolitikát folyamatosan bíráló” hozzáállása miatt újra a cenzúra (direkt és indirekt változatának) fogságába került. A szerző azonban pozitív kicsengést ad tanulmányának (s végső soron az egész kötetnek): az online sajtó jelenleg is számos független újságíró menedékét jelenti az állami cenzúrával szemben.

A vizsgált téma komplexitásáról tanúskodik a jelen könyvben szereplő megközelítések színes palettája. Legyen szó politikai, vallási, akár gazdasági indíttatású cenzúráról, annak elítéléséről vagy támogatásáról, a szó, a kép és az írás feletti kontroll átható tanulmányozása továbbra is relevánsnak bizonyul.

ORBÁZI MELINDA